

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מגמות חדשות בתפקודה של המילית על בעברית הישראלית

ב

3.2 המרת מלות-יחס אחרות

יצירתם של תיאורי האופן, המכשיר והזמן הספציפי בשימושיהם האדורביאליים נעשית על פי רוב על ידי החלפתה של על במלת-היחס ב. כך לא רק בדוגמאות שכבר הבאנו, אלא, למשל, גם בדוגמאות נוספות המופיעות אצל דן בן-אמוץ (1973), כמו "והסתכלו עלינו בלי להגיד מלה" (עמ' 12): התופעה נפוצה במיוחד אצל ילדים, האומרים פמעט ללא יוצא מהכלל "להסתכל על", ולא "להסתכל ב-". כלומר, יש פאן שינויי בהצרכה ממלת-היחס ב- לעל. שינויי זה מצוי בכל פועלי ההסתכלות: התבונן, הביט, שם עין. במקרים אלו מחליפה על את ב, שהיא ציון-יחס מוצרך.

גם במשפט "אימא של יוסי סידרה את החולצות בארון וסגרה את הדלת על מפתח" מחליפה על את ב לצורך תיאור המכשיר. בתפקודה פתיאור המכשיר היא מחליפה מלים כמו על-ידי, באמצעות. בהקשרים אלו של תיאורי האופן הפלליים והמכשיר הספציפי, המלונים בהמרת ב בעל, מצויה גם תנועה מקבילה של המרת ב- בעם, כבדוגמה "אוכל עם הספין. במשפט

"הוא עובד עם כל הלב" יש תיאור-אופן (= בלב שלם, בשלמות), וכן במשפט "אל תדבר עם פה מלא" (= באופן שפיך מלא).

סיבות אפשריות להמרת פ בעל ניתן בנדאי לחפש במישורים אחדים. מבחינה פונטית אפשר, פי הגיית פ המצטרפת למלה מודגשת פחות מן על (או עם), שהיא "כבדה" יותר ונפרדת מן המלה. ייתכן, ששינוי זה חל במסגרת הנטייה הפללית בשפה לצורות אנאליטיות, נטייה הבאה לידי ביטוי גם בהחלפת הפינוי הדבוק בפינוי הפרוד באמצעות המילית של. גם אפשר שמלת-היחס ב-, שלעולם אינה עומדת לעצמה במיליות המחליפות אותה, אם מסיבה פונטית, אם מסיבה שהיא מצורפת למלה, אינה מורגשת עוד פסמן המוסר את התוכן באותה מידה של אוטונומיה. כך, למשל, "על באמת", ולא "באמת" בלבד. אנו עדים אפוא למגמה של פירוק שם-העצם ממילית-היחס ולהצטרפותו העצמאית השומרת על ייחודו, למילית אחרת. האם זהו שינוי מורפולוגי בלבד? ברצוננו להצביע גם כאן על ההיבט המטאפורי החזותי. ביטויים כמו "מנגן על פסנתר" או "הזמין אותו לאכול כבש על האש", מוסרים צילום של מצב פיסי, כאשר א' נמצא ביחס של "על" לגפי ב'. כאשר משתמשים במלת-היחס ב-, כאילו אין רואים בעין את יחסי המיקום והגובה, ואין התמונה מצטיירת בבירור מבחינה מרחבית. סביר, שתנועה מקבילה קיימת גם בנטייה להמיר פ בעם. לדוגמה: "אוכל עם ספין", ושוב מתוך הפרדה ברורה יותר בין שני העצמים הנוגעים לפעולה, המבצע והמכשיר. יש לפנינו אפוא הצגה חדשה של המכשיר (הפסנתר, האש), אגב

קונקרטיזציה וחידוד של יחסי המרחב שבינו ובין המשתמש בו. למעשה ממירה על גם אותיות שימוש או מלות-יחס נוספות. בדומה לרעותה עם, פשהיא ממירה אותן, הריהי נוטלת לעצמה את הוראתן הסמאנטית, וממילא גם את הפונקציה התחבירית שלהן. נביא להלן מספר דוגמאות. למשל, במשפט כמו "תשים לב על מה שאתה עושה", המלית על ממירה את ל- השימוש, משמרת את תוכנה, פשהפונקציה המקורית של ל- ושל על נשאר בבעינה גם לאחר ההמרה, פלומר פונקצית המושא העקיף. או דוגמה נוספת נמצא במבעים כמו "כמה אתה מבקש עליה? — על זאת אני מבקש 200,000 שקל". פאן על ממירה את מלות-היחס "בעבור", "בשביל", או "תמורת", פשהיא משמרת את תוכנן המקורי ואף את המבנה התחבירי: הנשוא בשני המקרים מורכב מפועל, שצירוף שמני וצירוף-יחס משלים מצטרפים אליו.

בדוגמה "הוא נסע על השלילה", על ממירה את למרות או על-אף וקונה לעצמה שם פונקציה של ויתור. וייתכן שלפנינו ניצני מגמה ליישם על גם לפונקציה זו, שלפי שעה לא מצאנו לה דוגמאות רבות.

דוגמאות נוספות נמצא כאן:

- א. הוא שוחרר על סעיף 32 — על ממירה על-פי, לפי.
- ב. שכח על היום הולדת שלי — על ממירה את.
- ונוסף על אלה הדוגמאות, שמונים אהרנוביץ (1978), 177–121) ויקרמר (1980) לשימוש לא-תקין של על:
 - א. על ממירה את מלת-היחס ב-:
 1. יורדים / עולים על המדרגות,

2. להסתכל על התמונה,
3. לנגן על כינור
4. להחמיר על,
5. לכתוב על מכונה.

- ב. על ממירה את מלת-היחס על-גפּי:
6. עומד לו על הראש.

- ג. ביטוי, שמופיעה בו המלית על, ממיר ביטוי אחר בשפה:
7. קיבל על הראש=נזפו בו,
8. כל מה שעליך לעשות — אין לך אלא ל...

עם זאת ברור, שהמילית על משמשת בביטויים כפּוּלִי משמעות, ולא ניתן להמירה בהם במילית אחת בלבד, אלא יש אפשרות להמירה במספר מלים, וכמספר המלים הללו מספר המשמעויות והפונקציות (פן גם לגבי המילית עָם). ייתכן, שבביטוי "נסע על השלילה", הצירוף "על השלילה" וא תיאור-אופן או תיאור-מצב, וניתן להמירו במשפט טפל מפורש, כגון "הוא נסע פשרשיון הנהיגה שלו אינו תקף", וכן במשפט כגון "הוא נסע למרות שלרשיון הנהיגה לא היה תקף". בשלב זה נסתפק אפוא בציון של המגמות הללו.

3.3 פונקציה של מלים / מרפיב הנשוא בעברית של יום-יום מתפתחות הפונקציות של על לא רק במישור האדורביאלי, פפי שראינו עד עתה (תיאורי-מקום, זמן ואופן), אלא גם בתפקיד של משלים לפועל או לתואר נשואי.

בסעיף הזה נדון אפוא בהצרכות חדשות לצד הישנות, ובמשמעות חדשה, המצטרפת למילית על בהקשרים חדשים אלו. נעיין תחילה בכמה דוגמאות:

1. היא לא שמה עליו;
2. הוא דורך עליי;
3. אני מת על גרעינים;
4. הוא שרוף על המפלגה לגמרי.

הפונקציה של על פחלק מן הנשוא מובחנת הבחנה ברורה בצורתה מזו של המילית על בהצטרפותה למלה (שם-עצם, שם-תואר), שבאה מיד לאחריה לשם יצירת צירוף אדורביאלי מן הסוג שנדון בסעיף 1. והרי על במסגרת של משלים הנשוא, כשהיא מוצרכת, מגלה תופעה חדשה; כשהיא בבחינת מרכיב של השוא, היא מקבלת את משמעותה החדשה מפוח הצטרפותה לפעלים או לשמות-תואר, והופכת מוצרכת להם. היותה של על מרכיב בלתי-נפרד של הנשוא היא שהופכת את הביטוי לביטוי בעל משמעות חדשה. שלוש קאטגוריות של פעלים משתתפות בהתפתחות זאת: פעלים יוצאים ופעלים המקבלים מושא פנימי; פעלים עומדים אקטיביים; פעלים בעלי צורת סביל (שהם ממילא במקורם פעלים עומדים). נדון פאן בנפרד בכל סוג של פועל ה"מצריך" את המילית על שלא פבעבר.

3.3.1 פעלים יוצאים ופעלים בעלי

מושא פנימי

ניקח לדוגמה את הביטוי "לא שם על", שפירושו "לא ייחס שום ערך". הפועל "שם" הוא פועל יוצא, המקבל מושא

ישיר, למשל: "את הפוס", ולרוב הוא מקבל גם משלים לוקאטיבי, למשל "במקרר", "על השולחן", "ליד הדלת". בביטוי החדש שלפנינו על אינה ממירה לא את הציין האקוזאטיבי ולא את הציין הלוקאטיבי, אלא היא עצמה הופכת מוצרכת. היא שוברת את המבנה התקין הקודם של "פועל + מושא ישיר".

דוגמה נוספת למבנה מחודש זה היא "מנונד על" במובן "מציק", "מטריר". אשר לפעלים בעלי מושא פנימי ניקח לדוגמה את הביטוי "מצפץ עליו". הפועל "צפץ" מופיע לרוב בצירוף למושא פנימי, למשל "מצפץ צפץ עליו". וכשהוא מלווה בתיאור המכשיר, הרי צורתו המופרת היא "מצפץ ב-". בביטוי החדש שלפנינו על הופכת למוצרכת. השינוי הצורני משנה, כאמור, גם את התוכן הסמאנטי המקורי של הפועל והוא מעניק לו משמעות חדשה. במקום פועל יוצא או פועל בעל מושא פנימי מתקבל פועל + על, ולו משמעות מטאפורית. הביטויים "לא שם על" ו"מצפץ על" מעבירים את המסר של ז ל ז ו ל ו ביטול.

נעבור לסדרת פעלים נוספת, המדגישה בהדגשה מטאפורית את המסר של הצקה ואי-התחשבות:

1. סאדאת עובד עלינו בעיניים;
2. המ"פ רוכב על הפלוגה;
3. הוא ירד עליה פהוגן;
4. הוא דורך עליי כל הזמן;
5. הטיפוס הזה שוב עולה עליי.

גם פעלים אלה, שהם פועלי פעולה (ולא פועלי מצב) או ליתר דיוק, חוץ מן "עובד", כולם פועלי תנועה ומנהלים קבוצה סמאנטית מובהקת, משנים את תוכנם הסמאנטי פשמיתוספת עליהם על. וכך, בעוד שבשימוש רגיל הצירוף "עבד על הגג" מציין "פועל + ציון מקום", הרי "עבד עליי", מציין מאמץ להשפיע; ובעוד "ישב על פיסא" מציין "פועל + ציון מקום" או כלי, "ישב עליי, מובנו: לא הרפה ממני ולא הניחני חפשי. דומה, ששום מקבילות של הביטויים החדשים אינו מיטיבות למסור את המסר החדש של ביטול ולגלוג בגסות מופגנת והצקה, כדוגמת הביטויים שמנינו לעיל. שיבוצה של המילית על בביטויים אלו מבליט את אי-הסימטריה שביחסים בין מי שנמצא למעלה ומי שנמצא למטה — לטובת הראשון, כמובן. המטאפורה הנוצרת מבטאת, ללא יוצא מן הכלל, פעולה אינטנסיבית. הפעולה החדשה מאופיינת באפקטיבית, בעוד שהפעולה המקורית הייתה עשייה מוחשית (צפצף, שום, רכב).

3.3.2 פעלים עומדים

כפעלים היוצאים ובעלי המושא הפנימי, שוב מופיע שינוי צורני מ"פועל" ל"פועל + על". אולם פשוט פועל עומד, ואינו מקבל מושא כלשהו, שינוי צורני זה מקפל בתוכו משמעות נוספת: הפועל העומד הופך לפועל יוצא. למשל, הביטוי "מת על". הפועל "מת" אינו אקטיבי בהוראתו, אך בתוספת על הפועל העומד "מת" מקבל משמעות אקטיבית, והאובייקט שעליו מתים הופך למושא. בהוראתו האקטיבית המובן משתנה, ובמקום פועל שהוראתו "מות" והוא פאסיבי

מעצם משמעו, נוצר פועל, שהוראתו לאהוב מאוד. לפנינו הרחבה מטאפורית של ה"מיתה", כאשר אין המיתה מיתה של ממש, אלא מיתה שבהשאלה.

דוגמאות מתוך ספרו של עמוס קולק (1971) מדגימות שימוש זה ב"מת על" כך:

בטח אמרה, חופרת באצבעותיה בתוך שער, אני מתה עליך (עמ' 273);

מתה עלי (עמ' 174);

אתה הרי מת כל-כך על הצגות (עמ' 317).

תופעה זוהי נמצא גם בהצטרפותה של על לתואר "חולה", כך בשימוש בפי "הגשש החינור" (דשא, 1975, עמ' 43) "חולה עליך". במקום מצב, שאין בו זיקה למישהו אחר, והוראתו "להיות חולה", נוצר מצב אקטיבי, שיש בו זיקה למישהו אחר, והוראתו "לרצות במישהו מאוד".

הניב על מובנו החדש אינו נרדף חדש לניבים קיימים. יש בו תוכן סמנטי ייחודי משלו, והוא משמש גם בשימוש נבדל. אמנם הוא מבטא רגש, אך בעצמה חזקה הרבה יותר מכפי שאנו מוצאים בפעלים הקיימים. כך, "למות על" זו אהבה, שיש עמה כמיהה ורצון להשיג, והיא חזקה הרבה יותר מאשר "לאהוב" סתם. הפונקציה של החידוש היא אפוא חיזוק הרגש המובע באינטנסיביות גבוהה יותר מזו שבפעלים סינונימיים, פביכול, ולכן יש בכך הגברת הטראנוזיטיביות.

3.3.3 פעלים שצורתם פאסיבית

אנו עדים היום להופעת על גם לאחר תואר, שמבחינת

צורתו הוא בינוני של פועל, כמו: דלוק על, מחומם על, משוגע על, מטורף על, מעוצפן על. גם כאן על מצטרפת לצורה שאינה אמורה לקבל משלים בהיותה סבילה. בדרך הרגילה נאמר על אדם, פי הוא מטורף, הוא משוגע, הוא שרוף וכיו"ב, כאשר הפעולות של שרפה, דלקה וכו' נתפסות על-פי צורתן הסבילה כמצבים שנוצרו (פּרָפֶקטיביים), ולא כמצבים פעילים או מתהווים. הצטרפות חדשה זו של על מבחינה סמנטית יוצרת ניב חדש, על-ידי הפיכת הפעולות לטראנוזיטיביות, וזאת, שלא כצירוף שוה-מבנה כמו "אהוד על" (תואר + מלת-יחס), שבו 'א' הוא האובייקט לאהדתו של ב', שכן בצירוף "דלוק על" וכד' 'א' הוא הסובייקט האוהד את ב' עד כדי דלקה. השינוי הסמנטי מופיע בד בבד עם שינוי צורני, שכן מתחייבת הוספת מושא. המבנה שבו 'א' הוא הוא הסובייקט מופר לנו מצירופים אחרים של תואר (פעיל וסביל) שאליו מצטרפת מלת-יחס, כמו: "אחראי ל-", "אשם ב-", "חביב על", וכיו"ב, ומכאן ביטויים אלו משמשים לתיאור מצב או עמדה אָפֶקטיבית רגשית כלפי משהו. לאמר פי "א' להוט על ב'" פירושו להתייחס למרפיבי הסיטואציה כאל החוזה, החויה והמקבל (אובייקט האָפֶקט). זאת ועוד, הוספת על המזמינה מושא לאחריה מצמצמת את המצב הכללי למצב ספציפי הרבה יותר. לא עוד "מת, דלוק, משוגע" כמצב כללי, אלא "מת על", "דלוק על", "משוגע על" דבר ספציפי בלבד.

מה משותף אפוא לנשוא הנוצר מפל שלושת סוגי הפעלים + על? בסיפום לסעיף הזה של על כחלק מהנשוא ננסה להבהיר סוגיה זו

3.3.4 לאִפּיוֹן כּוֹלֵל שֶׁל עַל כּחֶלֶק מִן הַנְּשׂוּא
כּדֶרֶךְ שְׂרָאִינוּ אֶת תּוֹפְעַת הַיְּצָרוּתָם שֶׁל שְׂדוֹת סַמְאֲנִיִּים,
כּאֲשֶׁר עַל בְּתַפְקוּדָה הַחֲדָשׁ מִקְדִּימָה שְׂמוֹת־עֵצִם אִו
שְׂמוֹת־תּוֹאֵר, כֶּךָ אֲנוּ עֵדִים לַהַיְּצָרוּתָם שֶׁל שְׂדוֹת סַמְאֲנִיִּים
קוֹטְבִיִּים, כּאֲשֶׁר עַל בְּתַפְקוּדָה הַחֲדָשׁ מִצְטַרְפֵּת אֶל פּוֹעֵל (כּפּעִיל
אִו כּסְבִיל) לַשְּׂנוֹתוֹ. כֶּךָ, הַדּוּגְמָאוֹת שֶׁל "נִשְׁפֵּר עַל", "מַת עַל",
"חוֹלָה עַל", "מִשׁוּגַע עַל", "מִטּוֹרֵף עַל", "דְּלוּק עַל", "שְׂרוּף
עַל", "קְרוּעַ עַל", "שְׂפוּט עַל", "מִטּוֹרֵף עַל", "נַעוּל עַל",
"גְּדַלְק עַל" וְכִיו"ב. אִף כִּי מִבְּחִינָה צוּרְנִית־מִבְּנִית אֵינָן זֵהוּת,
כּוֹלֵן לַמַּעֲשֵׂה שְׂיִיכוֹת לְאוֹתוֹ שְׂדָה סַמְאֲנִי. כּוֹלֵן מִצִּיּוֹנוֹת
הַתִּיּוֹסוֹת אֶפְקָטִיבִית־רַגְשִׁית חֲזָקָה וְאִף עוֹזָה לְדַבֵּר מֵהָ,
לְאוֹבִיִּיקַט הַנְּתוּן. כּלּוֹמֵר, הַהֲתִיּוֹסוֹת הֵיא בַעֲלַת
טְרָאֲנִיִּיבִיּוֹת יַחֲסִית גְּבוּהָה בְּקִשֵּׁר לְמִישֵׁהוּ אִו מִשֵׁהוּ.
הַתּוֹכֵן הַמִּשְׁוֹתֵף לְכוֹלֵן הוּא יַחֲסֵ רַגְשִׁי עוֹ שֶׁל אַהֲבָה, הַשְּׂתוֹקְקוֹת
וְכִיו"ב כּלְפִי מִשֵׁהוּ אִו מִישֵׁהוּ. כּלּוֹמֵר, יֵשׁ כּאֵן לֹא רַק רַגֵּשׁ
"פְּאֲסִיבִי" שֶׁל אַהֲדָה אִו אַהֲבָה, אֲלֹא גַם הַבַּעַת רַצוֹן וְתִשׁוּקָה
"לְהַגִּיעַ" אֶל הָאוֹבִיִּיקַט, לְהַשִּׁיגוֹ, לְקַנּוֹתוֹ.

אֵינְטֶרֶפְּרָטָאצִיָּה זֹו מִקְבַּלַת מְשֵׁנָה תּוֹקֵף אִם נִבִּיא בַחֲשַׁבּוֹן,
כִּי הַרְעִיּוֹן הַבְּסִיסִי, הַמּוֹזָהה הַתִּיּוֹסוֹת אֶפְקָטִיבִית עוֹזָה לְדַבֵּר עִם
מִיתָה, שִׁיגְעוֹן, חִיסוּל עֵצִם הַחִיִּים, יִצִּיאָה מֵהַמִּצִּיאוֹת וּמַעֲבֵר
לְמִצִּיאוֹת אַחֲרַת, קִיִּים גַם בַּעֲבֵרִית הַמִּקְרָאִית, וּבַעֲיָקֵר בְּלִשׁוֹן
סַפְרוֹתִית, הַיּוֹדְעַת בִּיטוּיִים כּמוֹ "כּלְתָה נַפְשׁוֹ ל־" (תְּהִלִּים פֶּד, ג)
אִו "נַפְשׁוֹ יוֹצֵאת אֶל" (בִּיאֲלִיק, בֵּין נֶהַר פֶּרַת).

גַם בְּשִׁפּוֹת אַחֲרוֹת קִיִּימַת תּוֹפְעָה זֹאת: בְּאֲנַגְלִית: I'm
dying to see him, *She's crazy about him*, *We are*

אז *Il est fous de lui* — ובצרפתית *wild about it*,
ביידיש "אס געהט אים אום לעבן", גם אם הקונוטאציות שונות
במקצת. מכאן, שאנו עוסקים במשהו קונספטואלי בסיסי⁶.
יחס אָפֶקטיבי חיובי זה גולש גם לשדה של משיכה ותשוקה
מינית, בביטויים כגון: "התחמם על", "התלזם על", "בא לו
על", "חם על", "התחשש על", ומצד שני לשדה סמאנטי של
אָפֶקט חיובי, אם פי פחות אינטנסיבי הבא לידי ביטוי בצירופים,
כגון: "התפנק על", "התלבט על", "התרפק על", "תפס שלוחה
על", וכיו"ב.

בפיון החיובי על מופיעה גם בשדה הסמאנטי של ציפייה
או תקנה בהקשרים שונים, דוגמת "הוא בנה על", "הוא תכנן
על". פן מתהנה שדה של התמקדות בדבר מה, התרפזות במטרה
מסוימת בביטויים דוגמת "הלך על", "שם לב על", "התרפז

6. בהקשר זה מתעוררת, כמובן, שאלת יחסי הגומלין בין הביטויים
בשפות השונות, וטבעי הוא לשאול, האומנם לפנינו עניין של תרגומי שאילה,
או שמא ההתפתחויות הן בלתי-תלויות? גם אם נקבל כאפשרות, שראשיתו
של שדה סמאנטי זה או אחר הוא בתרגום משפות אחרות, מקומם של
הביטויים בשפה ה"שואלת" מחייב בדיקה בפני עצמה במספר פיונים: באילו
שפות מופיע ביטוי מקביל, שניתן לראות בביטוי העברי מקרה של תרגום או
שאילה מהן? באיזה קשר מופיע ביטוי זה לראשונה בעברית הישראלית
המתחדשת? מה תפוצתו של כל ביטוי בשפה הכתובה והמדוברת פיוס?
וכיו"ב. אך בדיקתה של סוגיה זאת צריכה להיעשות בנפרד, ואין יד מענייננו
לטפל בה כאן. בהקשר הנוכחי שלנו הקובע עבורנו הוא, פי לדובר העברית
הרגיל, המשתמש פיוס בביטויים אלה בחופשיות וללא היסוס, אין פל מודעות
למקורם הלועזי. אדרבא, מבחינתו אין צירופים אלה חלק מהותי-פנימי
מצורכי הבעתו בשפתו הוא, שהיא גם לשונו העיקרית, אם לאו דוקא היחידה.

על", "התביית על", "התנוט על", "התמקד על" ודומיהם. ובגלגול נוסף על מצטרפת לשדה סמאנטי של חריצות, שקידה ועיון בכיטויים דוגמת "דגר על", "ישב על" (במובן "שקד על"), "הזיע על", "שבר את הראש על" וכיו"ב. ועוד בתחום הזיקה בין שני האובייקטים, בסיטואציה נמצא על פמצטרפת לשדה סמאנטי של היתקלות "במקרה" כבכיטויים: "נפל על", "עלה על", "נטפל על", במובן של "הזדמן", "נקרה" או "נמצא". דוגמאות מדוגמאות שונות לשדה זה נמצא במילון הסלנג של בן-אמוץ ובן-יהודה (1982, עמ' 254): "יש לה יותר מזל משכל, נפל על בעל נהדר", "שנה החליף מקומות עבודה עד שנפל על הג'וב הזה, ועכשיו הוא בשמים", "תשמע לי, קח את זה, לא כל יום אתה נופל על מכונת כזו", "הסתובבתי בשוק, פתאום נפלתי על ארון איטלקי", וכן "לא תאמין, אבל בסוף עליתי על זה" (שם, עמ' 227).

כן מצטרפת על לשדה סמאנטי של "מתאים במידותיו ל-". "מונח על". כך: "הבגד הזה בא עליו יופי" (בן-אמוץ ובן-יהודה 1982, עמ' 33); "תראה איך באים עליו המכנסיים" (שם שם); "היא פל כך רזתה עד שהחצאית גדולה עליה" (שם, עמ' 271); "התינוק שלהם קטן על הסלקל" (שם, עמ' 271); "מה היא מסתובבת על הכלומניק הזה? היא גדולה עליו בשני מספרים" (שם, שם); "התפקיד הזה תפור עליו" (בן-אמוץ ובן-יהודה 1972, עמ' 234) או "מונח על".

תודעה דומה לזו המצויה בשדה הסמאנטי של התייחסות אפקטיבית חיובית לדבר מה קיימת גם בשדה הסמאנטי של

התייחסות אֶפְקָטִיבִית שְׁלִילִית, כְּמוֹ שֶׁל "אֵי־מִתֵּן עֵרֶךְ לְדַבֵּר מֵהָ, זְלוּל ב' "... גַּם כֹּאן מִצְטַרֶפֶת מֵלֵת "עֵל" לְכָל הַפְעֵלִים הַמִּשְׁתַּתְּפִים בְּשֹׁדָה הַסְּמָאנְטִי הַזֶּה, וְלְדוּגְמָה, אַהֲרֵן מִגֵּד "כְּאִילוֹ הַשְּׁתִינּוֹ עֵלֶיךָ" (1973, עִמ' 50), וְכֵן הַבִּיטוּיִים שֶׁכִּבֵּר הוּזְפְּרוּ: "מִחֶרֶבֶן עֵל", "מִצְפָּצֵף עֵל", "לֹא יוֹרֵק עֵל", וּבִנְיָמָה מִלְּגִלְגַּת לֹא־פָחוֹת: "צַחֲקֵק עֵל", "דֶּרֶךְ עֵל", "תִּפְסֵ בִידוֹר עֵל". וּמִכֶּאֱן לְשֹׁדָה שֶׁל הָעִמְדַת פְּנִים וּרְמָאוֹת כְּבִצִירוּפִים "עֵבֵד עֵל", הַתְעֵזוּ עֵל".

שֹׁדָה סְמָאנְטִי נוֹסֵף בְּתַחֲוִים הַהִתִּיחֶסוֹת הָאֶפְקָטִיבִית הַשְּׁלִילִית הוּא זֶה שֶׁל הַתְּרַגְזוֹת. לְשֹׁדָה הַזֶּה שִׁיכִים בִּיטוּיִים כְּמוֹ "לְהַתְּעַצֵּבֵן עֵל", "לְהַתְּרַחַח עֵל", "הַתְּפּוֹצֵץ עֵל", "קִפֵּץ עֵל", "שֹׂאג עֵל", "נִדְלֵק עֵל", "תִּפְסֵ קְרִיזָה עֵל". שִׂיאוֹ שֶׁל הַשֹּׁדָה הַזֶּה הוּא בְּאֵלִימוֹת, וְגַם כֹּאן מִצְטַרֶפֶת עֵל לְכָל קְבוּצָה: "יִרֵד עֵל X רִצַּח", "הוֹרִיד עֵל X קִלְלוֹת", "הִרְבִּיץ עֵל X קִלְלוֹת", "גִּמַּר עֵלִיו" וְכִיו"ב. יֵשׁ גַּם לְהִזְפִּיר אֶת הַשֹּׁדָה שֶׁל מוֹשֵׁג הַפְּעֵלֶת לְחֵץ, שֶׁל הַצֵּקָה וְנִיצוּל פִּלְפִי הַזּוּלֵת, וְכוּ בִיטוּיִים כְּמוֹ: "עֵבֵד עֵל", "יּוֹשֵׁב עֵל", "דוֹרֵךְ עֵל", "תִּפְסֵ טְרָמֵף עֵל", "יּוֹרֵד עֵל", רוֹכֵב עֵל", "לְחֵץ עֵל", "טִיפֵס עֵל", "מִנְדַּנֵּד עֵל הַנִּשְׁמָה", "עֵלָה עֵל", "הַתְּלַבֵּשׁ עֵל" וְכִיו"ב עוֹד רַבִּים.

לְאוֹר הַיִּשְׁנוֹת תּוֹפְעַת הַשֹּׁדוֹת הַסְּמָאנְטִיִּים בְּצוּרוֹת מִתְּפַתְחוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל שִׁימוֹשׁ עֵל הַשְּׁעֵרְתָנוּ הִיא, שֶׁכֹּאשֶׁר עֵל מִצְטַרֶפֶת לְנִיב אַחַד בְּשֹׁדָה הַסְּמָאנְטִי, הִיא מוֹעֲבֵרַת אַחַר כֵּךְ לְשֹׂאֵר הַמִּשְׁתַּתְּפִים בְּשֹׁדָה הַזֶּה. זֹאת אוֹמְרַת, עֵל מוֹעֲבֵרַת אֶל כָּל הַמְּלִים, שֶׁמִּבְחִינָה סְמָאנְטִית מִבְּטָאוֹת רַעִיוֹן אַחַד (דְּלוּק / שְׂרוּף/לְהוֹט; חוּלָה / מֵת; מִטוֹרֵף / מִשׁוּגָע), וְכָל הַבִּיטוּיִים הַלְלוּ

ניתנים לפירוש כוללני אחד, המצביע על שדה סמאנטי משותף. אפשר שהשדה נוצר על-ידי העברת על מהצטרפות נורמטיבית בביטוי מקובל של השדה אל כל הפעלים, שמבחינה סמאנטית מבטאים רעיון אחד, כמו למשל "כעס על", שייטכן, שהוא משמש מעין "מורה דרך" של הביטויים החדשים בשדה ("התרתח על" והשאר). אולם גם אפשר, שהינצרותם של ביטויים חדשים מסוג "לא שם על", או "צפצף על" נובעת מאי-הכרת אמצעי לשוני מדויק לרגש האפקטיבי המובע בהם, או שמא היא באה כהשלמה ועידון לתוכנם של מבעים קיימים. ניתן לומר, פי המשמעות החדשה והרעננה של מבעים מסוגם של "שם על" או "מת על" צומחת בדרך של מטאפורה ואליפסיס כאחד: המשמעות הבסיסית של הפועל מורחבת מכאן, והתוכן הספציפי מושמט מכאן.

הצבענו על שימושים חדשים ושונים של מלת-היחס על בעברית של ימינו. האומנם לפנינו התפתחויות סמאנטיות שונות, ולכל אחת צורה מבנית משלה, או שמא למרות השונות הצורנית ומגון התכנים הסמאנטים יש מבנה משותף למכלול התופעות? במקורות פש"על" הצטרפה לפעלים, בדרך כלל היו הם פעלים המבטאים חשיבה, פְּנָה, הרגשה, אמירה, כלומר פעילות נפשית או רוחנית בנבדל מפעולה מוחשית (דוגמת חשב, חלם קינה הרהר, אמר, סיפר, מסר, הודיע, הזהיר). ואמנם פועלי חשיבה ואמירה אכן מוכרים פקבוצה סמאנטית אחידה ובעלת סממנים תחביריים משלה. בעברית של ימינו, כאשר על מצטרפת לפעלים או לתארים, פפי שראינו, נוצרים ביטויים בעלי משמעות חדשה. ציינו את השדות הסמאנטיים של אהבה

חזקה ורצון עז, פעם וְלִזְוֹל, או מאמץ להשפיע מתוך דיכוי האני של המושפע. אין ספק, שגם שדות אלו שייכים פולם לרמה של הפעולות הלא-מוחשיות, אולם הם אינם נמנים עם מכלול השדות הקודמים, אלא עם חלקם בלבד. לא נמצא ביניהם ביטויים קוגניטיביים או קומוניקאטיביים, אלא ביטויים אָפְקָטִיבִיִּים-רִגְשִׁיִּים בלבד. זאת ועוד, ההתייחסות האָפְקָטִיבִית — בין חיובית ובין שלילית — היא ככלל בעלת עצמה רבה. מכאן, שהשינוי מבטא העברת רגש חזק מאוד.

דומה אפוא שניתן לתאר את השדות הסמאנטיים הנוצרים בפעלים, שבהם משתתפת "על", כמבנה הירארכי, שגם אם אין בו רצף של סולם, הריהו בעל "סדר חלקי". המבנה משתרע מחיוביות רבה מאוד עד שליליות רבה מאוד, ובין הקטבים הללו דרגות ביניים. ממד זה אמנם יוצר סדר מלא, לפי עצמת האפקטיביות הנובעת מהחיוב ומהשלילה. אולם בניבים שהבאנו קיים עוד ממד, והוא טיב האופייקט שפלפיו מכוונת הפעולה, וקיימות שתי אפשרויות: בן המין השני או אופייקט שאינו בהכרח אדם; ואם אמנם אדם הוא, הרי לא מן ההכרח שיהיה בן המין השני.

(הסיום יבוא)